

Lliçó de graduació de la promoció 2014 “Professionalitat i vocació ciutadana”

Victòria Camps,

professora emèrita de Filosofia Moral
i Política de la UAB

Barcelona, 4 de juliol del 2014

Universitat
Pompeu Fabra
Barcelona

El que em proposo fer en aquesta lliçó de grau és mostrar el vincle que hi hauria d'haver entre l'exercici professional i la vocació ciutadana. Tinc al davant unes quantes desenes d'alumnes que s'acaben de graduar i, si tot va bé, començaran a exercir d'aquí a uns mesos l'activitat professional per a la qual s'han preparat. Parteixo d'una premissa que he de donar com a vàlida des de la meua condició de professora de filosofia moral: que l'excel·lència professional no s'assoleix només amb l'adquisició d'unes competències cognitives que fan a la persona una entesa o una experta en la matèria que ha estudiat, sinó que ser un bon historiador, biòleg, enginyer o periodista implica maldar per ser, al mateix temps que un professional competent, un bon ciutadà.

Per refermar el que estic dient, d'entrada faré meua una citació de Joaquim Xirau, el que va ser professor de la primera Universitat Autònoma de Catalunya, proper a la Institución Libre de Enseñanza, que tingué especial interès a vincular la filosofia a l'educació. Xirau es va manifestar reiteradament a favor de la idea que la formació universitària no podia estar separada de l'educació humanística. Amb això no volia dir només que les dues cultures, científica i humanista, haguessin d'apropar-se l'una a l'altra i comunicar-se millor, sinó que estava convençut que l'educació humanística era necessària perquè ajudava les consciències a descobrir el seu destí. La història de la humanitat, deia, segurament tot recordant Eugeu d'Ors, està a mig fer i s'ha de continuar fent. Afegia Xirau que la universitat no hauria de ser només un espai burocràtic, encarregat d'expandir titulacions i fer nous professionals; la universitat hauria de saber mostrar que cap professió és un fi en ella mateixa, que l'activitat professional, exercida responsablement, no és autosuficient; que qualsevol professió es deu a un fi més alt, deia, com la justícia, la salut, el benestar o la bellesa.

No és un discurs habitual en un món en el qual el coneixement s'ha especialitzat i diversificat extraordinàriament, i en el qual per a cada problema que tenim busquem un expert que ens el resolgui. Fins i tot la filosofia, la mare de totes les ciències, ha anat degenerant en això que s'anomena autoajuda, la recerca de fórmules i de receptes que responguin a qüestions tan complexes com ser feliç, donar sentit a la vida, fer amics o gestionar una empresa. Confiar-ho tot al coneixement dels experts duu la política a optar per governs de tecnòcrates i no de polítics elegits pel poble. Ens porta a deixar de banda la discussió democràtica i excloure-la de les opinions de tots els ciutadans. Em direu que una cosa és la política, que evidentment requereix d'un debat democràtic, i una altra l'exercici professional, que ha d'exigir coneixements especialitzats. Un metge, un professor,

un arquitecte, si són bons professionals, és a dir, tenen coneixements i experiència, saben què han de fer per curar un malalt, per exercir una docència correcta o per construir una casa que no caigui. Però la pregunta que jo em faig, arran de la citació de Joaquim Xirau, és si són aquests objectius materials els únics que han de motivar l'activitat professional. Al mateix temps que cadascú de vosaltres, els nous graduats, esteu en possessió d'un títol que us acredita per a unes pràctiques concretes, sabeu que haureu d'exercir aquestes pràctiques en el si d'una societat que té un munt de problemes oberts i sense resoldre i que no són patrimoni de ningú, sinó que haurien d'afectar-nos a tothom. Problemes com l'atur, l'imperatiu de reformar la Constitució o de sostenir l'estat del benestar castigat per la crisi.

Parlem sovint de crisi de valors. El que volem dir amb aquesta expressió és que els valors que prioritàriament ens guien no són els grans valors de la modernitat –llibertat, igualtat i fraternitat–, sinó més aviat altres valors sustentats pel sistema econòmic i els interessos dels mercats. Valors com la rendibilitat econòmica, la competitivitat, l'eficàcia i l'eficiència, o el poder adquisitiu. Són valors, no hi ha dubte. Però la pregunta que cal fer-se és: són els únics valors que ens han de motivar? A l'hora de trobar un encaix professional en el mercat de treball, no hauríem de pensar també en la responsabilitat derivada d'haver tingut la sort i l'oportunitat de preparar-nos per adquirir una identitat professional?

Sóc conscient que, amb les dificultats actuals per trobar feina, especialment la primera feina, pot semblar inconvenient, i fins i tot cínic, filar massa prim i exigir dels nous graduats no solament que busquin una feina adequada als seus gustos i interessos, sinó que es preocupin d'una manera d'exercir-la que estimuli, al mateix temps, els deures de la ciutadania. Direu que no és això el que demana el nostre sistema sotmès al que Rafael Sánchez Ferlosio ha anomenat "la ideología de la producción y el consumo". Un sistema que vol maximitzar els beneficis econòmics i es desentén d'altres gratificacions més espirituals. És així. La pregunta és: volem que sigui així? Ens agrada la societat que estem construint?

Acabem de celebrar unes eleccions europees que han estat marcades per la desafecció envers una política només preocupada per l'obsessió per reduir el dèficit econòmic dels estats a canvi d'anar minvant molts dels beneficis socials que havíem anat aconseguint en els darrers cinquanta anys. En la construcció de la Unió Europea, no sols econòmicament deficitària, sinó deficitària de tantes altres coses, cal donar importància no només a les dimensions econòmica i política, sinó també a la dimensió social i ètica, la que es preocupa per les persones, que rebutja

les grans desigualtats i proposa mesures per assolir una societat més igualitària.

El disgust i el malestar envers la manera com s'ha fet front a la crisi ha dut a molts ciutadans a organitzar-se en moviments de protesta i indignació i en propostes alternatives a la manera de fer política. Com que estem en el context universitari, em referiré només a un d'aquests moviments, que és el d'una associació internacional d'estudiants d'econòmiques que acaba de publicar un manifest en el qual demanen als seus departaments i professors universitaris uns plans d'estudis més oberts i plurals, que els permetin comparar i criticar les teories econòmiques que han donat lloc als despropòsits que hem patit durant els darrers anys. És una notícia esperançadora que demostra que les noves generacions no estan disposades a sotmetre's dòcilment al que se'ls presenta com una mena de necessitat natural impossible de canviar. Això és tenir consciència ciutadana: fer-se càrrec, fer-se responsable, dels mals que patim i posar el coneixement al servei d'una societat que hauria d'estar disposada a reformar tot el que significa un retrocés i no un progrés per a la humanitat.

En aquest sentit, m'agradaria aturar-me una mica en l'explicació de què pot significar avui això que he anomenat "vocació ciutadana" i que no hauria d'estar renyit amb l'exercici de cap ocupació laboral, menys encara d'aquelles feines que pressuposen una formació universitària que, no ho oblidem, és una formació privilegiada i a la qual no tothom hi té accés. Com més extensa és la nostra formació, més responsables som d'utilitzar els coneixements adquirits i més deute tenim amb la societat que ens ha permès dedicar uns anys de la nostra vida a l'estudi i ajornar el moment d'integrar-nos en el mercat laboral.

Permeteu-me que per explicar en què consisteix la vocació ciutadana em remun-
ti per uns instants als orígens de la filosofia, al pensament grec, que va definir l'home com un "animal polític"; entenent per tal que l'excel·lència humana, una excel·lència que només podia assolir l'home lliure, consistia en la dedicació a la vida pública. És una definició que no val per al nostre temps. Avui, dedicar-se a la política és una activitat més, i no exactament una de les que donen més mostres d'excel·lència. Avui sabem que l'excel·lència es pot assolir de moltes maneres, concretament, fent qualsevol cosa que no sigui delinquir o actuar al marge de les lleis. Si en la societat grega només hi havia una petita elit d'homes lliures, en les societats democràtiques tots els ciutadans són formalment lliures. Si més no, les llibertats de religió, d'associació, d'expressió formen part dels anomenats "drets civils" sobre els quals s'han bastit el conjunt de drets fonamentals.

Que la llibertat individual sigui el valor més reconegut no vol dir que els subjectes que gaudeixen de llibertat estiguin exempts d'obligacions i de responsabilitats envers la societat en què viuen. Dit d'una manera molt esquemàtica: a més de ser persones cadascuna amb interessos particulars, som també ciutadans, que vol dir que som subjectes d'uns drets i d'uns deures. La condició de ciutadà obliga les persones a preocupar-se per quelcom més que els seus negocis, la seva feina, la seva família i el seu interès personal o corporatiu. No ens obliga a dedicar-nos exclusivament al servei dels altres, però sí a assumir una petita part d'aquest servei. Només així esdevindrem ciutadans de veritat.

Al conjunt d'obligacions ciutadanes ens referim avui amb el nom de "civisme". Entenc que el civisme –que literalment vol dir cura de la ciutat– comprèn el que jo anomenaria com el "mínim comú ètic" que tothom ha d'assumir per respondre de la condició de ciutadà. De quina manera? Dit molt breument, no renunciant a construir i fer sentir la individualitat que som cadascú de nosaltres. Per a mi, un dels grans teòrics de la llibertat ha estat John Stuart Mill, defensor aferrissat d'això que se'n diu "llibertat negativa", és a dir, la llibertat entesa com sobirania individual per fer tot allò que em plau sense més limitacions que les imposades per les lleis. Mentre jo no faci mal a ningú –escriu Mill–, cap poder està legitimat per interferir en la meua llibertat i dir-me com he de ser o com he de viure. Efectivament, però el mateix filòsof entén que en l'ús de la llibertat, l'individu ha de ser autoexigent, no deixar-se dominar per cap dels factors que absorbeixen la persona en un col·lectiu, en un "nosaltres", que tendeix a evitar que cadascú pensi per ell mateix. En aquest sentit, Mill és seguidor de Kant quan defineix la Il·lustració com la capacitat de pensar per un mateix: *sapere aude*, "atreveix-te a pensar", és la màxima il·lustrada.

Aquest esforç per distanciar-se del col·lectiu i anar construint la pròpia consciència, distanciar-se de la massa per construir-se com a ciutadà, té unes pautes o un camí que ens ha traçat la història que portem al darrere en un procés per anar adquirint el que en podríem dir una identitat moral o una identitat ciutadana adaptada als problemes del nostre temps. És evident que una de les funcions de la consciència individual que es veu com a portadora d'uns drets, però també d'uns deures envers els altres, és no donar l'esquena a tot allò que dificulta el millorament de la convivència i d'una vida digna per a tothom.

Quan ens referim a la falta de valors o al dèficit de civisme estem pensant en la inoperància del sistema polític i dels lligams socials per fer front a reptes que

entorpeixen la vida en comú i que no podem defugir. Reptes com els moviments migratoris, el deteriorament de la política, la vulnerabilitat de la protecció social, l'extensió de les desigualtats, el fet no sols de no ser capaços d'acabar amb la pobresa en el món, sinó de contemplar impassiblement com el creixement econòmic augmenta al mateix temps que disminueix la renda de la gran majoria de persones. Són qüestions només resolubles des de la política. Com diu John Rawls, qui s'ha de preocupar per corregir les injustícies són els poders polítics, no els ciutadans que, com a individus, no tenim poder per fer-ho. No tenim poder per lluitar contra la pobresa mundial, però sí que podem contribuir que aquesta lluita sigui prioritària. Si alguna cosa positiva ens ha ensenyat la crisi és que els moviments socials funcionen i que aconsegueixen fites que desgraciadament la política no es planteja.

Entenc que la vocació ciutadana és la que no passa de llarg davant d'aquests grans reptes, sinó que busca la manera de posar-los a la primera línia de les preocupacions polítiques. Per concretar una mica més, la ciutadania no es pot inhibir d'unes responsabilitats que finalment són compartides. Les responsabilitats envers el manteniment dels drets fonamentals o, si ho preferiu, els valors que han bastit el pensament modern: la llibertat, la igualtat i la fraternitat. Cada un d'aquests valors requereix dels ciutadans unes actituds especials a les quals em referiré per acabar. Serien aquelles "virtuts cíviques" que cal cultivar per tal que no trontollin, o trontollin menys, els drets o els valors de la modernitat.

La primera virtut és el respecte degut als altres. Com més plural i diversa és la societat, més ens pertoca conviure amb gent diferent de nosaltres. Gent que ens pot incomodar, no agradar, que voldríem tenir més lluny, però que hem de tolerar. Més que tolerància, el que cal desenvolupar és el respecte, una paraula el sentit de la qual és més ambiciós que el de la tolerància. "Respectar" ve de *re-spicere*, que significa "mirar dues vegades". És aquesta actitud la que demana el principi teòricament universal que tots som iguals i que tenim la mateixa dignitat. Si dignitat no significa respecte, no entenc de quina dignitat estem parlant. El deure cívic del respecte tradueix aquella idea de Levinas quan diu que l'ètica consisteix en la interpel·lació que ens fa el rostre de l'altre. Una interpel·lació que pot ser ignorada i deixar-nos indiferents, o ens pot sacsejar, fer-nos sortir de nosaltres mateixos i reaccionar.

En segon lloc, sabem que el nostre estat del benestar, aquest model que ha sigut una de les marques de la identitat europea, està tocat, per no dir amenaçat. Cal reformar-lo, no hi ha dubte, però no per acabar amb el model, sinó per continuar mantenint una protecció social universal. Les reformes sempre són costoses, a més d'impopulars. Per això es fan impossibles quan falla el coratge dels governs per proposar-les, i la cooperació de la societat civil per dur-les a terme. Hem d'entendre la cooperació com una altra de les virtuts cíviques i un deure ciutadà perquè ens obliga a aparcar i a deixar de banda els interessos singulars i pensar en el bé comú, un bé que no és altra cosa que

el de les persones menys afavorides, les que pateixen més i viuen pitjor.

I acabo. Deia Ortega, en la *Meditación sobre la técnica*, que potser una de les malalties del nostre temps sigui una “crisi dels desitjos”. Amb això volia dir que la persona actual no sap què ha de desitjar ni què ha de ser; li falta imaginació per inventar “l’argument de la seva vida”. Això ens passa, diu Ortega, perquè no tenim “especialistes en el programa vital”. Tenim tècnics que resolen aspectes parcials, però res més.

Doncs bé, el compromís amb el programa vital és un compromís ciutadà i com a tal no és exclusiu de ningú. No hi ha tècnics del programa vital, sinó persones conscients que ha de ser un programa col·lectiu, que exigeix la cooperació de tothom. Els universitaris no podem defugir aquest compromís.

